

Vad har studenter vid Uppsala universitet i bagaget? Om social och meritokratisk rekrytering

Mikael Börjesson och Donald Broady
Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC)
<http://www.skeptron.uu.se/broadly/sec/>
Institutionen för lärarutbildning, Uppsala universitet

Denna pm har skrivits som ett underlag till den av Rektor i januari 2004 tillsatta utredningsgruppen som behandlar frågor under rubriken "Lärande för lärare vid Uppsala universitet – utbildning och forskning". I gruppen ingår professor Ulf P Lundgren (ordförande), rektorsrådet professor Kristina Edström, chefen för pedagogiska staben i Uppsala kommun Kristina Axell samt utbildningsledare Thord Österberg (sekreterare).

Utredningsgruppen har bett oss att ge en bild av rekryteringen av studenter till universitet, med särskild tonvikt vid de studenter vilkas sociala eller etniska bakgrund gör dem illa förberedda för traditionell universitetsundervisning. Uppgifterna nedan är hämtade från SEC-registren, som är totalregister över samtliga svenska gymnasister och universitets- och högskolestudenter under vissa år.¹ Nedan har vi hämtat data från åren 1993 och 1998 för att spåra tendenser under 1990-talet. Motsvarande data från de senaste åren är för närvarande inte tillgängliga.

För att förstå rekryteringsmekanismer har vi funnit att man bör skilja mellan social och meritokratisk selektion – det vill säga urval som bygger på vad studenterna ärvt hemifrån respektive vad de förvärvat i utbildningsväsendet (av skolan sanktionerade kunskaper, betyg, examina). Det är väl känt att det finns samband mellan t.ex. föräldrarnas socioekonomiska status och barnens studieframgångar, men det är inte samma sak. Vid sidan om den sociala hierarkin existerar också en meritokratisk hierarki.

Med social selektion avses här fördelningen av studenter med hänsyn till de tillgångar de fått med sig från födseln eller hemifrån. I våra register brukar det vara ändamålsenligt att använda 32 kategorier när det gäller socialt ursprung, vilket om vi delar upp studenterna i manliga och kvinnliga innebär 64 kategorier, nämligen läkarsöner, läkardöttrar, civilingenjörssöner, civilingenjörsdöttrar och så vidare. Nedan har vi för enkelhets skull räknat med bara tre aggregerade kategorier, högre tjänstemän, tjänstemän på mellannivå och arbetare. Nedan har vi i analysen av den sociala selektionen i vid mening också tagit hänsyn till huruvida föräldrarna eller studenten själv invandrat från ett annat land än Sverige.

¹ För beskrivningar av SEC-registren se <http://www.skeptron.uu.se/broadly/sec/sec-reg.htm>.

Med meritokratisk selektion avses hur studenternas fördelning på olika utbildningar är relaterad till tillgångar som förvärvats inom utbildningsväsendet. Nedan använder vi gymnasiebetyg och poäng på högskoleprovet som indikatorer på meritokratiska tillgångar.

De senaste årens reformering av den högre utbildningen i Sverige har haft som en viktig målsättning att bredda rekryteringen.² Ett medel för denna ambition är en kraftig utbyggnad av högskolan, vad gäller såväl antalet studieplatser som antalet orter där högskoleutbildning bedrivs. Delvis som en följd av den ökade dimensioneringen av den högre utbildningen har även den sociala sammansättningen av studenterna förändrats på så sätt att den blivit mer representativ för befolkningen i stort.³

Det förtjänar att påpekas att en social utjämning i rekryteringen till universitet och högskolor har varit en självklar konsekvens av att antalet studenter ökar. Så som studenterna varit rekryterade är detta närmast en matematisk nödvändighet: de övre klassernas barn fanns redan i högre utbildning och kunde omöjligen öka lika mycket i antal som de lägre klassernas barn. Det bör också påpekas att studentantalet under 1990-talet ökade mest vid de mindre högskolorna och nya universiteten.

Det är troligt att den förändrade studentsammansättningen har pedagogiska och didaktiska konsekvenser. Vi skall inte här försöka oss på att besvara frågan om de förkunskaper som studenterna har med sig från lägre stadier i utbildningssystemet försämrats och i så fall hur. Det är lätt att hitta lärare och andra som vittnar om att det går utför med förkunskaperna, men så har det nästan alltid låtit. Det är inte så lätt att fastställa om förkunskaperna verkligen försämrats eller om de bara blivit annorlunda, och i många fall kan förändringarna bero på förskjutningar mellan utbildningar snarare än på en allmän nivå-sänkning. Utifrån de data vi förfogar över verkar den generella meritokratiska nivån inte ha förändrats nämnvärt: andelarna studenter med höga högskoleprovspoäng och gymnasiebetyg ökar faktiskt i högskolan som helhet (en ökning med 1,1 procentenhet från 1993 till 1998) samtidigt som de med låga högskoleprovspoäng/gymnasiebetyg minskar något (0,3 procentenheter under samma period).⁴ Men eftersom den sociala rekryteringen förändrats – fler studenter från lägre sociala klasser, fler med utländsk bakgrund – finns all anledning att tro att de erfarenheter, kulturella praktiker och språkliga kompetenser som studenter för med sig in i högskolan har blivit mer varierade, vilket onekligen ställer nya krav på universitet och högskolor. Mycket tyder också på ökande skillnader mellan olika slag av utbildningar. Vissa utbildningar (såsom lärarutbildningarna, se nedan), blir särskilt utsatta för de problem som följer av att studenterna är rustade på annat sätt än tidigare.

Även vid Uppsala universitet har en ”breddning” av rekryteringen skett under 1990-talet (tabell 1). Andelarna studenter ur den högsta sociala kategorin (söner och döttrar till högre tjänstemän) minskar mer än i landet i stort (dock från en betydligt högre nivå än den som återfinns vid de flesta andra lärosäten) medan andelen studenter med ett ursprung i arbetarklass ökar i paritet med den genomsnittliga ökningen för landet som helhet. Andelen svenskfödda studenter med minst en förälder

² Se exempelvis Regeringens proposition 2001/02:15, *Den öppna högskolan*.

³ Redan under 1990-talet kan vi skönja en förändrad rekrytering till den svenska högskolan, se tabell 1. Andelen studenter med ett ursprung i högre tjänstemannahem minskade med 3,8 procentenheter mellan 1993 och 1998, samtidigt som andelen studenter från arbetarhem ökade med 3,5 procentenheter. Även studenter med olika former av invandrarbakgrund har ökat i den svenska högskolan. För en grundläggande beskrivning av utvecklingen av den högre utbildningen under 1990-talet, se Donald Broady, Mikael Börjesson & Mikael Palme, ”Det svenska högskolefältet under 1990-talet. Den sociala rekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena”, pp. 13-47, 135-154 i *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige* (red. Thomas Furusten). Stockholm: Högskoleverket, 2002, pdf-version tillgänglig på <http://www.hsv.se/sv/>.

⁴ Denna ökning av meritokratiska tillgångar (höjda gymnasiebetyg, höjda resultat på högskoleprovet) behöver inte nödvändigtvis avspeglar ökad reell kompetens hos studenterna. Vi har de senaste åren bevittnat en kraftig betygsinflation i både grundskolan och gymnasieskolan. Vidare har sedan restriktionerna beträffande högskoleprovet upphörde för drygt tio år sedan allt fler tagit chansen att förbättra sina resultat (upprepade provtillfällen ökar chanserna för att få ett bättre resultat, och barn ur de övre samhällsklasserna tenderar att försöka flest gånger, se Jan-Eric Gustafsson: ”Prestationer och prestationsskillnader i 1990-talets skola”, pp. 135-211 i *Välfärd och skola*, SOU 2000:39). Därtill kan läggas att de dåliga utsikterna på arbetsmarknaden vid 1990-talets mitt bidrog till att söktrycket till högskolan ökade än mer än platsutbyggnaden. Konsekvensen blev en ökad konkurrens om högskoleplatserna, vilket trissat upp antagningspoängen.

född i Sverige minskar samtidigt som andelen utrikes födda studenter ökar (mest ökar antalet utbytesstudenter, därefter första generationens invandrare, medan andra generationens invandrare minskar sin andel). Intressant nog går den sociala och etniska breddningen hand i hand med en skärpt meritokratisk selektion. Studenter med höga högskoleprovspoäng/höga gymnasiebetyg (motsvarande över 4,4 i det gamla betygssystemet) ökar från att ha utgjort en av fem studenter (19,3 %) till att vara en av fyra (24,0 %), dvs. en ökning med 4,7 procentenheter, vilket kan jämföras med den genomsnittliga ökningen på 1,1 procentenheter (från 12,6 % till 13,7 %) i hela riket. Liksom i Sverige i övrigt har studenter med låga betyg/högskoleprovspoäng minskat även i Uppsala, från att ha utgjort 4,0 % av studenterna 1993 till 3,4 % 1998 (för landet minskar andelen från 5,8 % till 5,5 %).

Den skärpta meritokratiske selektionen vid Uppsala universitet kontrasterar mot situationen vid flertalet svenska högskolor där andelarna studenter med höga högskoleprovspoäng och gymnasiebetyg tvärtemot sjunkit. Vad vi bevittnat under 1990-talet är ökade meritokratiske skillnader mellan Sveriges olika lärosäten, där de traditionella universiteten och de mest ansedda fackhögskolorna utgör vinnarna i den allt hårdare kampen om studenterna. Därmed skapas särskilda pedagogiska problem vid universitet som Uppsala. De nya studenter som lärarna möter har genomsnittligt ökade skolmässiga meriter och sjunkande socialt ursprung, vilket torde innebära nya krav på undervisningsformer och undervisningsinnehåll. Dessa studenter är slarvigt uttryckt studiemotiverade men på grund av sitt sociala ursprung inte alltid mottagliga för det slags traditionell universitetsundervisning som utvecklats för barn ur högre sociala skikt. Medan rekryteringen till de många högskolor i landet karaktäriseras av både sjunkande socialt ursprung och låga studiemeriter.

Även inom lärosätena har markanta förändringar skett. Att Uppsala universitet som helhet har ökande andelar studenter med goda studiemeriter betyder inte att ökningen är jämnt fördelad över de olika utbildningarna och det finns utbildningsområden som faktiskt gått tillbaka meritokratiskt sett (diagram 1). Ett sådant område där studenternas meriter gått nedåt är de längre lärarutbildning där andelarna med låga högskoleprovspoäng/gymnasiebetyg ökat och andelarna med höga dito minskat. Detta gäller även för kortare vårdutbildningar. Häremot kontrasterar i synnerhet samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga utbildningar, där andelarna studenter med goda studiemeriter ökat avsevärt.

Dessa grova karaktäristiker av utbildningarna döljer vissa väsentliga förändringar. Bland lärarutbildningarna är det framför allt utbildningar av lärare i matematik och naturvetenskapliga ämnen som tappat stort – detta gäller oavsett typ av lärarutbildning, från 1-7-lärarutbildning till gymnasielärarutbildning (diagram 2).⁵ Studenter med höga poäng på högskoleprovet/höga gymnasiebetyg, vilka var relativt talrika inom gymnasielärarutbildningar med inriktning mot språk respektive samhällsvetenskapliga ämnen 1993, tenderar 1998 att ha sökt sig annorstädes.

Tekniska utbildningar uppvisar en liknande utveckling under 1990-talet. För de kortare ingenjörsutbildningarna, som generellt sett domineras av söner från lägre social skikt, gäller att mönstret varierar – vissa har tappat mark vad gäller studenternas meriter (exempelvis byggingenjörer där över 50 % har betyg under 3,5, att jämföras med att 15 % av samtliga studenter vid Uppsala universitet ligger under denna betygsnivå), under det att andra (kemi- och maskiningenjörsutbildningarna) minskat sina andelar studenter med blygsamma meriter. De längre och mer prestigefulla civilingenjörsutbildningarna (kemiteknik, teknisk fysisk och materialteknik) minskar samtliga sina andelar studenter med höga högskoleprovspoäng/gymnasiebetyg – låt vara från betydligt högre nivåer än på ingenjörsutbildningarna, där studenter med höga betyg är näst intill frånvarande.

De utbildningar som lyckats klart bäst i konkurrensen om de mest meriterade studenterna är ett antal traditionellt sett prestigetunga samhällsvetenskapliga utbildningar. Pol.mag.-programmet,

⁵ Se vidare Mikael Börjesson, *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*, Rapporter från LÄROM; 2003, pdf-version <http://www.ped.uu.se/larom/texter/pdf-filer/Det%20svenska%20h%F6gskolef%E4ltet.pdf>.

juristutbildningen och psykologutbildningen ökar sina redan höga andelar markant under 1990-talet. Däremot sjönk andelarna hos ekonomiutbildningarna, liksom hos ett antal språkutbildningar. Intressant att notera är slutligen att de naturvetenskapliga utbildningarna – till skillnad från de ovan nämnda tekniska utbildningarna – klarat sig relativt väl i konkurrensen. Så har exempelvis i matematik andelarna studenter med höga betyg ökat från 19 % till 27 % mellan 1993 och 1998, och i fysik från 23 % till 26 %.

De slutsatser man kan dra av de vid första påseendet disparata tendenserna är att de utbildningar som bäst förmår att kontrollera *antalet* antagna studenter lyckas bättre än andra med att attrahera skolsystemets vinnare. Under 1990-talet har statsmakterna framför allt prioriterat en utbyggnad av de tekniska utbildningarna följda av de naturvetenskapliga utbildningarna.⁶ Detta har lett till en ökande tillströmning av studenter, men ökningen av antalet tillgängliga studieplatser har varit ännu större, vilket resulterat i fallande andelar med höga betyg och högskoleprovspoäng. De naturvetenskapliga utbildningarna har härvidlag klarat sig bättre än de tekniska. Hårdast drabbade i detta förlopp är otvetydigt lärarutbildningarna inriktade mot matematik och naturvetenskap. Vi har hypotesen att lärarutbildningarna inriktade mot matematik och naturvetenskap tidigare rekryterade en hel del studenter med klena studiemeriter som inte kom inte på eller ens ansåg det mödan värt att försöka söka till de gängse naturvetenskapliga och tekniska utbildningarna. De sista åren har studenter med dåliga meriter haft bättre möjligheter att vinna tillträde till naturvetenskapliga och tekniska utbildningar, varför det blivit allt svårare att fylla platserna på lärarutbildningarna med inriktning mot matematik och naturvetenskapliga ämnen, med allt lägre antagningspoäng som följd.

Att lärarutbildningarna drabbats av en i jämförelse med andra utbildningar så dramatisk tillbakagång i fråga om meritokratisk rekrytering är oroväckande i flera avseenden. För det första är det illavarslande om nästa generations skollärare är dåligt rustade när de kommer till universitet. För det andra är det ett allvarligt problem om skillnaderna i förutsättningar att tillgodogöra sig undervisningen ökar mellan de studenter som läser exempelvis matematik eller historia inom ramen för lärarutbildningarna och övriga studenter i samma ämnen.⁷ De lärare som skall undervisa såväl ordinära studenter som lärarstudenter tvingas då att anpassa undervisningen till olika nivåer, eller att separera undervisningsgrupperna och ge dem skilda pensa och uppgifter. Ur lärarutbildningarnas synvinkel är den sist nämnda lösningen, att särskilja lärarstudenter från övriga studenter, olycklig. Redan idag finns inslag av sådan separation, vilket knappast ligger i den enskilde lärarstudentens intresse. Dessutom skapar en fortsatt nedgradering av lärarstudenterna svårigheter när det gäller att rekrytera nya lämpade studenter till lärarutbildningarna. Resultatet blir en nedåtgående spiral. Vad som behövs är inte sämre utan bättre integration av lärarutbildningarna i universitet.

⁶ Se Mikael Börjesson, Donald Broady, Sverker Lundin and Mikael Palme, *Swedish Education in Science and Technology—Expansion and Transformations*, under utgivning.

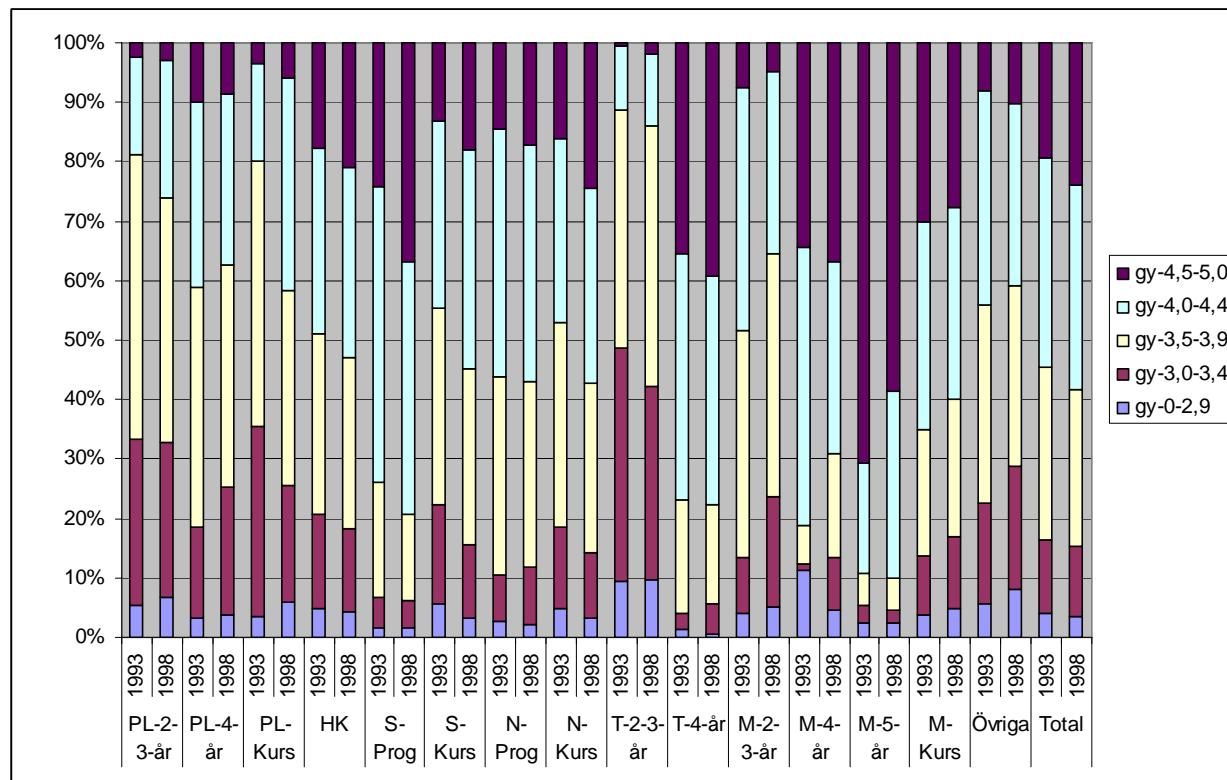
⁷ Exempelvis hade 19 % av studenterna i matematik år 1993 höga högskoleprovspoäng/gymnasiebetyg, att jämföras med 17 % av studenterna inom gymnasielärarutbildningen. Fem år senare hade denna andel bland matematikstudenterna ökat till 26 % samtidigt som den vid gymnasielärarutbildningen sjunkit till 7 %.

Tabell 1. Studenter vid Uppsala universitet och i riket, 1993 och 1998

		UU	Totalt	UU	Totalt
		1993	1993	1993-1998	1993-1998
Antal	N	22 474	257 903	8,8	23,4
	N (under 35 år)	19 663	215 071	10,3	22,8
Kön	Man	46,2	46,0	-3,0	-3,0
Ålder	-21 år	25,5	25,0	-3,9	-5,9
	22-24 år	30,9	27,4	3,7	3,0
	25-29 år	24,7	22,8	-0,5	0,2
	30-34 år	6,3	8,2	1,9	2,4
	35- år	12,5	16,6	-1,2	0,4
Status	Nyborjare i högskolan	18,1	20,8	-2,2	-2,2
	Nyborjare på utbildningen	43,4	45,9	-3,5	-3,5
Nationell härkomst	Student född i Sverige/Minst en förälder född i Sverige	86,6	86,6	-2,5	-1,0
	Student född i Sverige/Förälder född utomlands	3,1	3,2	-0,4	0,2
	Student född i Sverige/Förälder ej i FoB	1,3	2,3	-1,2	-2,1
	Student född utomlands/Minst en förälder född i Sverige	1,5	1,5	0,2	0,2
	Student född utomlands/Förälder född utomlands	2,1	1,9	0,5	0,3
	Student född utomlands/Förälder ej i FoB	2,9	3,1	0,9	0,4
	Varken student eller förälder i FoB	2,5	1,6	2,5	2,0
	Högre tjänstemän	43,8	34,6	-4,4	-3,8
	Tj.män m-nivå	25,1	26,7	0,6	-0,3
	Arbetarklass	12,0	16,8	3,3	3,5
Socialt ursprung	SEI-Ej i FoB	6,6	6,9	2,2	0,3
	Grundskola	10,0	13,5	-0,7	-0,7
	Längre högskoleutbildning	49,8	37,6	-2,5	-2,5
	H-Ink-sam-1 dec.	6,6	7,3	-1,2	-1,1
	H-Ink-sam-10 dec.	20,4	16,2	-0,3	-0,9
Föräldrarnas högsta utbildning	gy-0-2,9*	4,0	5,8	-0,6	-0,3
	gy-4,5-5,0*	19,3	12,6	4,7	1,1
	gy-bet-Ej uppg.	30,1	31,9	-11,3	-11,5
	HP-poäng-Ej gjort	39,4	39,8	-17,0	-15,2

* Inklusive högskoleprovspoäng

Diagram 1. Högskoleprovspoäng/gymnasiebetyg efter typ av utbildning, studenter under 35 år, 1993 och 1998



Digram 2. Högskoleprovspoäng/gymnasiebetyg efter utbildning, studenter under 35 år, 1993 och 1998. Endast utbildningar med minst 50 studenter, andelar beräknade på studenter för vilka det finns uppgifter.

